

Sandu Frunză

O ANTROPOLOGIE MISTICĂ

Introducere în gândirea
Părintelui Stăniloae

© Sandu Frunză
Editura EIKON
București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1, București,
cod poștal 014605, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din România (CNCS)

Descrierea CIP este disponibilă la
Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-711-414-0

Editor: Valentin Ajder

Sandu Frunză

**O ANTROPOLOGIE
MISTICĂ**

Introducere în gândirea
Părintelui Stăniloae

Ediția a II-a revăzută
cu prefață autorului

**Prefață la prima ediție
Aurel Codoban**

E I K O N

BUCUREȘTI, 2016

Cuprins

Întâlnirile mele cu opera lui Dumitru Stăniloae	
prefață la a doua ediție	7
Dincolo de epigonism ori despărțire	
prefață la prima ediție de Aurel Codoban.....	13
Cuvânt înainte la prima ediție.....	17
 Capitolul I	
Introducere generală: experiența comuniunii	23
1. Precizări dogmatice	23
2. Asceză și mistică creștină.....	32
3. Restaurarea și desăvârșirea omului	47
 Capitolul II	
Precizări la problema persoanei	53
1. Structura triadică a persoanei	54
2. Semnificația rupturii ontologice.....	59
3. Asumarea cuvântului	61
 Capitolul III	
„La început a fost iubirea”	67
1. Iubire și creație	68
2. Iubirea restauratoare.....	72
3. Arhetipul iubirii desăvârșite.....	79
4. Iubirea fundamentală	81
5. Dimensiunea liturgică a iubirii	83
6. Iubirea mistică.....	87

Capitolul IV

Antropologia desăvârșirii	95
1. Uitarea de Dumnezeu	95
2. Treptele ieșirii din uitare	97
3. Treptele cunoașterii mintale	99
4. Asupra cunoașterii extatice.....	107
5. Ontologic și gnoseologic.....	109
6. Mistica ortodoxă și mistica identității	111

Capitolul V

Încercare de circumscriere a modului de înțelegere a valorii și a antivalorii.....	115
1. Disoluția persoanei	116
A. Acceptarea finitudinii.....	116
B. Complexul adamic.	123
C. Asupra virtuților teologice. Triada credință – rațiune – necredință.....	128
2. Secularizarea bisericii	134
A. Mundaneizarea lumii.	135
B. Ispita adogmatismului.	140
3. Cu privire la problema răului	147
A. Aspectul metafizic.....	147
B. Aspectul personal.	149
C. Aspectul moral.....	156
Note.....	161
Index.....	171

ÎNTÂLNIRILE MELE CU OPERA LUI DUMITRU STĂNILOAE

Prefață la a doua ediție

Vă propun ediția a doua a acestei cărți cu convingerea că resemnificarea culturală a gândirii creștine în context românesc trebuie să pornească de la opera lui Dumitru Stăniloae. Ca acest lucru să se întâmple, trebuie mai întâi să se recurgă la o analiză extinsă a operei lui Stăniloae din perspectiva propriei sale conștiințe filosofice, iar apoi la o filtrare a acesteia din perspectiva conștiinței postmoderne. Pornind de la această convingere, am desfășurat un demers aparținând primei categorii de analiză în perioada 1990-2003, un timp în care această teologie a reprezentat una dintre preocupările mele centrale. Intenționez ca această nouă ediție a scrierilor mele să marcheze începutul unei etape viitoare de încercări de valorizare postmodernă a gândirii lui Dumitru Stăniloae. La început am dorit să punctez acest moment cu ediții extinse, revăzute și adăugite ale celor două cărți publicate în 1996 și 2001. Însă, pe parcurs, am ajuns la concluzia că e mai potrivit ca dezvoltarea acestor scrieri să facă obiectul unor publicații viitoare și am rămas pentru acest moment la ideea unor ediții revăzute a celor două volume.

Prima mea întâlnire cu textele lui Dumitru Stăniloae stă sub semnul cultural al „întâlnirilor admirabile”. Interesul meu pentru opera părintelui Dumitru Stăniloae a fost deschis în 1990 de Ștefan Milea, în timpul șederii

mele la Mănăstirea Rohia, pentru o documentare de vară, în biblioteca adunată de Nicolae Steinhardt. În urma unor dialoguri repetate cu Dumitru Stăniloae, în vremea studenției mele am realizat două antologii de texte din opera Părintelui Stăniloae, am propus editarea cursului său de ascetică și mistică creștină, sub deplina îndrumare a acestuia, și am publicat o serie de articole¹, printre cele mai importante fiind „Profilul dinamic al comunicării în ontologia creștină a Părintelui Stăniloae”, în Dumitru Stăniloae, *Trăirea lui Dumnezeu în ortodoxie*, Ed. Dacia, Cluj, 1993, pp. 11-30; „Pentru o ontologie a iubirii”, în Dumitru Stăniloae, *Iubirea creștină*, Ed. Porto-Franco, Galați, 1993, pp. 159-174; „Realitate și simbol”, în Dumitru Stăniloae, *Ascetică și mistică creștină*, Casa Cărții de Știință, Cluj, 1993, pp. 348-357. Mai apoi, alături de alte texte, acestea au fost incluse în cartea mea de debut, *O antropologie mistică. Introducere în gândirea Părintelui Stăniloae*, publicată la insistențele prietenilor mei și ale editorului Ștefan Bazilescu de la Editura Omniscope, Craiova, 1996. Din prima ediție a cărții, nu am cuprins în actuala ediție capitolul „Relevanța ecumenică a personalismului comunitar”, pp. 87-97, deoarece aceste analize nu mi se mai par astăzi relevante pentru opera lui Dumitru Stăniloae. Totodată, trebuie menționat că, deși tematizarea relației dintre creștinism și naționalism apare atât în textele de tinerețe cât și în lucrările de maturitate, această temă, inspirată de spiritul epocii în care a trăit, nu îl apropie pe Dumitru Stăniloae nici de mistica naționalului specifică curentelor extremiste creștine interbelice, nici de mistica laică a naționalismului epocii Ceaușescu. Ele sunt preocupări ne semnificative pentru înțelegerea contribuției aduse de Dumitru Stăniloae la dezvoltarea gândirii creștine a secolului XX.

O a doua etapă de valorizare a moștenirii lăsate de opera lui Dumitru Stăniloae a fost cea cuprinsă între 1996-1999 în articole² și apoi în publicarea cărții *Iubirea și Transcendența. O introducere la problema spațiului median al experienței religioase în Iudaism și Creștinismul Răsăritean*, Ed. Dacia, Cluj, 1999. Am utilizat ca schemă de interpretare în această carte una dintre cele mai importante idei călăuzitoare din opera lui Dumitru Stăniloae: importanța energiilor divine în transfigurarea omului și a lumii. Am utilizat ideile filosofice ale lui Grigorie Palama – așa cum erau ele prezente în opera lui Stăniloae – pentru a înțelege dinamica transcendenței și taina iubirii în două tradiții teologice, cele aduse de creștinismul ortodox și de iudaism. Am plecat de la premisa diferenței lor, dar și a complementarității lor, a regăsirii lor pe tărâmul unei religii a iubirii ca nostalgie universală a umanității.

Am considerat important să subliniez că elementul central este cel prin care omul reușește să construiască o structură a transcenderii bazată pe faptul că Dumnezeu se imanentizează, devine parte a vieții cotidiene a omului și chiar se umanizează. Am utilizat în acest sens limbajul împrumutat de Aurel Codoban de la Mircea Eliade, iar mai târziu am pus semnificațiile textului și limbajul cărții sub semnul prezenței transcendenței ca deschidere etică relațională.

Astfel, într-o a treia etapă, cea cuprinsă între 1999-2003, am trecut de la analiza antropologică, la cea ontologică, având în minte mereu ideea unei teologii a comunicării generalizate pe care o găsim la Părintele Stăniloae sub forma comunicării cu noi înșine, cu comunitatea, cu cosmosul și cu transcendența. Aprofundarea scrierilor lui Moshe Idel mi-a revelat importanța pe care o are etica relațională în

monoteismul etic. Nu este deloc întâmplător faptul că volumul *Experiența religioasă în gândirea lui Dumitru Stăniloae* îi este dedicat lui Moshe Idel. Plecând de aici, am ajuns la o înțelegere adecvată a comunicării și comuniunii între tipul de ideație filosofică pus în joc de Dumitru Stăniloae și cel al reflecției etice propusă de Emmanuel Levinas. De la această intuiție pleacă dezvoltarea unei etici relaționale pornind de la gândirea teologului român. Cu toate acestea, e departe de mine gândul să susțin că Dumitru Stăniloae este un fel de Levinas ce scrie și trăiește în interiorul teologiei ortodoxe. Dar în textele ce au stat la baza tezei mele de doctorat am plecat de la premisa întâlnirii lor într-o sferă comună a comunicării etice și a comuniunii.³

Lucrarea *Experiența religioasă în gândirea lui Dumitru Stăniloae* reprezintă teza mea de doctorat elaborată sub coordonarea profesorului Aurel Codoban. A fost susținută la Catedra de Filosofie Sistematică, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai în 12 decembrie 2000 și publicată în 2001 la Editura Dacia, o prestigioasă editură clujeană la acea vreme. Ceea ce m-a interesat nu a fost o contextualizare a gândirii teologului ortodox sau o prezentare exhaustivă a ideilor sale filosofice metamorfozate pe întreg parcursul reflecțiilor lui teologice. Am lăsat la o parte foarte multe din ideile lui, o parte a lor le-am invocat în publicațiile mele din perioada 1990-2003, lucrări ce stau la baza textului de față. Altele, probabil, le voi aborda în lucrări viitoare; așa cum există aspecte ce le voi lăsa în seama altor cercetători. M-am oprit aici doar la acele elemente definitorii, din punct de vedere filosofic și teologic, pentru construcția teoretică pe care o aduce Dumitru Stăniloae. Ea se întinde pe aproape trei sferturi de veac și se materializează în opera teologică cea mai reprezentativă,

în câmpul spiritualității creștine românești, pentru întreg secolul al XX-lea.

Perioada 1990-2003 a fost una în care, prin articole, studii și comunicări științifice, dar și prin mărturii personale, am încercat să aduc publicului, cu diverse categorii de preocupări și cu acces la diverse forme de comunicare și de receptare, ideile și trăirile lui Dumnezeu consemnate în opera lui Dumitru Stăniloae. Pentru mine – și atunci și astăzi – opera sa presupune un parcurs inițiativ, o asumare a unui demers existențial care te angajează cu întreaga ta lume. Preferințele mele pentru o etică ce cuprinde în sine valorile laicității moderne înțeleg să ca o valoare în sine, preferința mea mai degrabă pentru deontologie decât pentru o morală clădită pe valori absolute, nu mă îndepărtează de importanța pe care etica relațională (așa cum este ea construită de Dumitru Stăniloae) o poate avea pentru o conștiință ce asumă valorile spirituale în condițiile cotidiene ale vieții postmoderne. Conștiința postmodernă are tocmai meritul de a pune în armonie asemenea paradoxuri. Este una dintre învățăturile cele mai importante pe care le-am deprins discutând sau cercetând opera lui Dumitru Stăniloae. Îmi amintesc faptul că Emmanuel Levinas spunea la un moment dat că gândirea lui Franz Rosenzweig e atât de prezentă în opera sa încât nu mai e necesar să o invoce. La rândul meu, aș putea spune că etica relațională – ale cărei taine le-am învățat cu Dumitru Stăniloae – este o permanență a preocupărilor mele din ultimii ani, chiar dacă registrul meu este unul al eticii sau al deontologiei, nu al teologiei.⁴

Învățătura părintelui Dumitru Stăniloae este o provocare permanentă către un mod autentic de a te situa în lume. Convingerea sa că termenul „lume” vine de la

cuvântul *lumen*, care înseamnă lumină, este relevantă pentru invitația sa permanentă de a trăi în lumina lumii, pe care el o situează pe terenul luminii iubirii hristice. Este o invitație permanentă adresată cititorilor. Sunt convins de următorul lucru: dacă veți găsi o cale potrivită de a vă apropia, această carte poate să schimbe ceva semnificativ în viața voastră. Am credința și nădejdea că dragostea transfiguratoare propovăduită de Dumitru Stăniloae o să ducă la o metamorfoză luminoasă a ființei voastre interioare. Cu acest gând am republicat volumul de față.⁵

Autorul

DINCOLO DE EPIGONISM ORI DESPĂRȚIRE

Prefață la prima ediție de Aurel Codoban

Sunt câțiva ani buni de când urmăresc cu atenție evoluția domnului Sandu Frunză. Începută într-un cu totul alt context social și cultural, cel de dinainte de 1989, aceasta l-a dus pe mai tânărul meu coleg de astăzi în situația de a fi unul dintre cei mai buni cunoscători, din perspectivă filosofică, ai teologiei ortodoxe. Sau, cu alte cuvinte, de a fi un bun cunoscător al ortodoxiei din perspectiva filosofiei religiilor. Poziția filosofiei religiilor, aflată oarecum între filosofie și religie, este, desigur, una delicată. De altfel, filosofia însăși se află mereu într-o poziție delicată: ea se află, într-adevăr, în situația de a ține un metadiscurs, de a fi un discurs despre ceva ce nu-i aparține – cunoaștere științifică, creație poetică ori credință religioasă. Ea poate să-și refuze obiectul sau să-l continue, să se despartă de el categoric sau să-l imite epigonic. Cu atât mai dificilă rămâne poziția filosofiei religiilor pe care exigența de gândire și de credință a celui care face obiectul acestor pagini nu o face deloc mai lesnicioasă.

Dacă domnul Sandu Frunză reușește să treacă peste toate aceste dificultăți este pentru că a avut o bună și simultană întâlnire atât cu credința ortodoxă, cât și cu teologia ortodoxă în aceeași persoană: aceea a marelui teolog al Bisericii noastre, Părintele Dumitru Stăniloae (în care, se spune, Heidegger ar fi văzut al doilea gânditor creștin al secolului nostru). Știm că domnul Sandu Frunză a făcut o scurtă „ucenicie” în preajma

Părintelui Stăniloae. Dar el a venit la această întâlnire cum vine de obicei cel care ucenicește într-ale filosofiei: cu opera cunoscută, cu gândirea teologului cunoscută din cărți. Și a avut surpriza să întâlnească omul. Desigur, cineva subtil ar putea observa că persoana, atât ca om cât și ca operă este aceeași. Observație valabilă pentru marii teologi și asceți, dar mai puțin adevărată, se pare, pentru filosofi. Or, ceea ce atrage mai cu seamă pe cei tineri este tocmai împreună-lucrare a gândului și faptei.

Nu ar fi putut găsi o intrare mai bună spre teologia noastră ortodoxă decât opera acestui mare și actual gânditor al Bisericii de răsărit. Și, pentru că a găsit-o, domnul Sandu Frunză a scris această introducere în gândirea Părintelui Stăniloae vrând să arate și altora care este calea și intrarea privilegiată spre teologia ortodoxă de astăzi. Cum se cuvine unui tânăr filosof și diferit de ceea ce ar face un tânăr teolog, avem în față o lectură personală a operei Părintelui Stăniloae, în sensul hermeneutic, în care lectura este o interpretare.

Interpretarea proprie dar bine susținută îl conduce pe Sandu Frunză ca în punctul de întâlnire între filosofie și teologie să reconstruiască din gândurile Părintelui Stăniloae o antropologie. Pentru că povestea pe care o spune filosofia este mereu cea a omului. Nu se găsește, deci, loc de întâlnire mai potrivit cu teologia decât aceeași poveste a omului spusă de teologi. Dialogul stabilit astfel se poartă între antropologii. În puține cuvinte, am putea regăsi în această antropologie trăsăturile teologiei Părintelui Stăniloae: o experiență apofatic-palamică a misterului Sfintei Treimi, împreună cu o hristologie cosmică inspirată de Maxim Mărturisitorul în care accentele cad pe iubire și comuniune. Pentru a defini această antropologie trebuie să situăm în centrul ei persoana și comuniunea. Dar pentru a-i înțelege esența trebuie să-i explorăm

calificativul de mistică și dimensiunea ei profundă care este iubirea. Cu o astfel de stare a minții este scrisă această carte care, dinspre filosofie spre teologie, nu este nici epigonică, nici de îndepărtare și care culege în ea chipul limpede al persoanei, operei și vieții Părintelui Dumitru Stăniloae.

Aurel Codoban